

<https://doi.org/10.36078/987655585>

Received: August 2, 2026
Accepted: August 24, 2026
Available online: August 25, 2026

Original research article / Original tadqiqot maqolasi

THE ORIGINS OF INTERPRETING ALISHER NAVO'I'S WORKS THROUGH THE LENS OF "IMITATION" AND ITS TRANSFORMATION IN THE HISTORY OF RESEARCH

Sherzod QODIROV

PhD Student
Alisher Navo'i Tashkent State University of
the Uzbek Language and Literature
Tashkent, Uzbekistan
Email: kadirov1007@mail.ru
ORCID iD: 0009-0006-4523-7142

ABSTRACT

The main aim of this study is to examine the origins of the assessment of Navo'i as an "imitator", which emerged in nineteenth- and twentieth-century European Navo'i studies and continued in subsequent scholarship, and to trace the transformation of this judgment throughout the history of Navo'i studies.

Among the principal research objectives are a comparative, lexicographic, and textual analysis of sources that contributed to this judgment, including English and French translations of the *Baburnama* and assessments of Navo'i's literary work by European Orientalists such as J. von Hammer-Purgstall, F.-A. Belin, L.Bouvat, E.Bloch, A.P. de Courteille, and E.G. Browne.

Methodologically, comparative-source-critical, textual-semantic, contextual, historical-lexicographic, historiographical, and metareceptive analysis methods are employed. Assessments related to "imitation" are distinguished at genealogical-descriptive, canonical-hierarchical, and pejorative-reductive levels, with particular attention to the semantic and evaluative distinction between "imitation" and "imitativeness", the latter implying a denial of authorial originality.

Analysis of Babur's words "javobida, vaznida, taqlid qilib", used in describing Navo'i's work in the *Baburnama*, demonstrates how they are rendered in English and French translations. The lexicological and textual meanings of "imitation", "imitateur", "imiter", "meter", and "answering" are differentiated. "Imitation" in F.-A. Belin, E.G. Browne, and L.Bouvat denotes following predecessors and taking them as models, whereas E. Bloch associates it with passivity, lack of creativity, and pastiche, giving it an explicitly pejorative meaning. J. von Hammer-Purgstall likewise uses *Nachahmung* in a partially negative sense. Y.Bertels's studies demonstrate the subsequent recategorization of F.-A. Belin's position in historiography.

The findings indicate that the judgment of "Navo'i as an imitator" is not a firmly established conclusion but a position coexisting with assessments emphasizing Navo'i's originality and genius. Rather than merely reflecting primary-source assessments, it represents a formulation produced through subsequent processes of reinterpretation.

Key words: Alisher Navo'i, European Navo'i studies, imitation, originality, *Baburnama*, Oriental studies, textual criticism, lexicography, historiography, metareception.

For citation:

Qodirov, Sh. (2026). The origins of interpreting Alisher Navo'i's works through the lens of

© Sherzod Qodirov, 2026. Licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

“imitation” and its transformation in the history of research. *Philology Matters*, D(3), 62–81. <https://doi.org/10.36078/987655585>.

ALISHER NAVOIY IJODINI “TAQLIDCHILIK” MEZONIDA TALQIN ETISHNING ILDIZLARI VA TADQIQOTLAR TARIXIDAGI TRANSFORMATSIYASI

Sherzod QODIROV

Tayanch doktorant
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Toshkent, O'zbekiston

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi XIX–XX asr Yevropa navoiyshunosligida shakllangan va keyingi tadqiqotlarda ham takrorlanib kelgan Navoiyni “taqlidchi” sifatida baholashning – bunday hukmning ildizlari va uning tadqiqotlar tarixi jarayonidagi transformatsiyasini o'rganishdan iborat.

Asosiy vazifalar sifatida ushbu hukmning vujudga kelishiga sabab bo'lgan manbalar, jumladan, “Boburnoma” asarining ingliz va fransuz tillariga tarjimalari, yevropalik sharqshunos olimlar – J. fon Hammer-Purgshtal, F.-A. Belin, L.Buva, E.Bloshe, A.P. de Kurteyl va E.G. Braun kabi olimlarning Alisher Navoiy ijodiga bergan baholarini qiyosiy, leksikografik hamda tekstologik jihatdan o'rganish belgilandi.

Tadqiqot davomida qiyosiy-manbashunoslik, matniy-semantik va kontekstual tahlil, tarixiy-leksikografik, istoriografik rekonstruksiya va metaretseptiv tahlil metodlaridan foydalanildi va “taqlid”ga oid baholarni genealogik-deskriptiv, kanonik-iyerarxik va pejorativ-reduktiv darajalarda farqlash taklif qilindi. Tadqiqotda asosiy e'tibor “taqlid” atamasi va ijodkor originalligini inkor etuvchi “taqlidchilik” hukmi o'rtasidagi ma'noviy va baholovchi farqni ajratishga qaratildi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, “Boburnoma” matnidagi Boburning Navoiy ijodiga bergan ta'rifida ishlatilgan “javobida, vaznida, taqlid qilib” so'zlarining tarjimonlar tomonidan ingliz va fransuz tillariga qay yo'sin va asosda tarjima qilingani, tarjimalardagi “imitation”, “imiteur”, “imiter”, “meter”, “answering” kabi terminlarning leksikologik va matniy ma'nolari farqlandi. Shu bilan birga, “imitation” termini F.-A. Belin, E.G. Braun va L.Buva (Bouvat) terminologiyasida “salafarga ergashish, ularni namuna qilib olish” ma'nosida, E.Blosheda esa “passivlik, ijodkorlikning yetishmasligi”, pastish tushunchalari bilan bog'lanib, ochiq pejorativ hukmga aylangani, “Nachahmung” tushunchasi qo'shimcha izohlar yordamida J. fon Hammer-Purgshtal tomonidan Navoiyga qisman salbiy ma'noda ishlatilgani tahlil qilindi. Ana shu qarashlarni tadqiq qilgan Y.Bertels tadqiqotlari F.-A. Belin pozitsiyasining keyingi istoriografiyada qayta kategoriyalanganini ko'rsatdi.

Tadqiqot xulosalariga ko'ra, “taqlidchi Navoiy” hukmi qat'iy shakllangan xulosa emas, balki bir vaqtda Navoiy originalligi va dahosi aks etgan baholar bilan birgalikda mavjud bo'lgan pozitsiya hisoblanadi. Ushbu hukm faqatgina birlamchi manbalardagi mualliflarning bahosi emas, balki keyingi – qayta talqin qilish jarayoni natijasida yuzaga kelgan formuladir.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Yevropa navoiyshunosligi, taqlid, originallik, Boburnoma, sharqshunoslik, matnshunoslik, leksikografiya, istoriografiya, metareseptsiya.

ИСТОКИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТВОРЧЕСТВА АЛИШЕРА НАВОИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ «ПОДРАЖАНИЯ» И ЕЁ ТРАНСФОРМАЦИЯ В ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЙ

Шерзод КАДЫРОВ

Базовый докторант
Ташкентский государственный университет узбекского языка и
литературы имени Алишера Навои
Ташкент, Узбекистан

АННОТАЦИЯ

Основная цель настоящего исследования заключается в изучении истоков оценки Навои как «подражателя», сформировавшейся в европейском навоиведении XIX–XX веков и сохранившейся в последующей научной литературе, а также в прослеживании трансформации данной оценки на протяжении истории изучения творчества Навои.

К основным задачам исследования относятся сравнительный, лексикографический и текстологический анализ источников, способствовавших формированию данной оценки, включая английские и французские переводы «Бабур-наме», а также анализ оценок литературного творчества Навои европейскими ориенталистами, такими как Й. фон Хаммер-Пургшталь, Ф.-А. Белен, Л.Бува, Э.Блоше, А.П. де Куртейль и Э.Г. Браун.

В методологическом отношении применяются методы сравнительно-источниковедческого, текстуально-семантического, контекстуального, историко-лексикографического, историографического и метарецептивного анализа. Оценки, связанные с понятием «подражание», разграничиваются на генеалогически-дескриптивном, канонически-иерархическом и пейоративно-редуктивном уровнях. Особое внимание уделяется семантическому и оценочному разграничению понятий «подражание» и «подражательность», последнее из которых предполагает отрицание авторской оригинальности.

Анализ слов Бабура «javobida, vaznida, taqlid qilib», использованных при характеристике творчества Навои в «Бабур-наме», демонстрирует особенности их передачи в английских и французских переводах. Разграничиваются лексикологические и текстологические значения английского слова «imitation», французских слов «imitateur» и «imiter», а также слов «meter» и «answering». У Ф.-А. Белена, Э.Г. Брауна и Л.Бува слово «imitation» обозначает следование предшественникам и восприятие их в качестве образца, тогда как Э.Блоше связывает его с пассивностью, отсутствием творческого начала и пастишем, придавая ему явно пейоративное значение. Й. фон Хаммер-Пургшталь также использует понятие Nachahmung в частично негативном смысле. Исследования Я.Бертельса демонстрируют последующую перекатегоризацию позиции Ф.-А. Белена в историографии.

Результаты исследования показывают, что оценка Навои как «подражателя» не является устоявшимся и однозначным выводом, а представляет собой позицию, сосуществующую с оценками, подчёркивающими оригинальность и гениальность Навои. Данная оценка не просто отражает суждения, содержащиеся в первичных источниках, а представляет собой формулировку, сформировавшуюся в результате последующих процессов переосмысления.

Ключевые слова: Алишер Навои, европейское навоиведение, подражание, оригинальность, «Бабур-наме», востоковедение, текстология, лексикография, историография, метарецепция.

KIRISH

Alisher Navoiy ijodi nafaqat oʻz davrida, balki asrlar davomida ilm ahlining eʼtiborini oʻziga tortib kelgan. Gʻarbiy Yevropa olimlari ham Navoiy ijodini ancha keng oʻrganishgan va unga yuksak baho berishgan. Jumladan, ingliz, nemis, fransuz sharqshunosligida Navoiy ijodi boʻyicha amalga oshirilgan tarjimalar, sharhlar, tuzilgan lugʻatlar va boshqa koʻplab ilmiy va amaliy ishlar bajarilgan. Biroq ana shu tadqiqotlar ichida ayrim fikr-qarashlar ham tarqalgan va bu Navoiy “Xamsa”sining originalligiga biroz shubha qilish bilan qarashga aloqador. Ayrim Gʻarb olimlarining fikricha, Navoiy “Xamsa”si alohida yangi, original asar emas, balki Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy va Abdurahmon Jomiy “Xamsa”larining turkiy tildagi takrori, tarjimasi degan qarash paydo boʻlgan. Ushbu qarash XIX asr boshlarida paydo boʻlib, Jozef fon Hammer-Purgsthal, Fransua-Alfons Belin, Edgar Bloshе kabi sharqshunoslar tadqiqotlarida ifoda topgan. Jumladan, J. fon Hammer-Purgsthal

“Fors nafis adabiyoti tarixi: ikki yuz fors shoiridan saralangan namunalar” asarida Navoiy ijodini tahlil qiladi. U Navoiyni Jomiyning “taqlidchisi” (Nachahmer) sifatida tavsiflab, uning turkiy tildagi asarlariga “deyarli faqat taqlidlardan iborat” (“fast nichts als Nachahmungen”) [Purgstall, 1818: 207] degan ta’rifni beradi. Shunga o’xshash qarash F.-A. Belin tadqiqotlarida ham mavjud bo’lib, u Navoiyni nafaqat Jomiy, balki Nizomiy va Xusrav Dehlaviyning ham “taqlidchisi” (“imiteur”) degan qarash bilan birga ularni Navoiyning “adabiyotdagi namuna va rahnamolari” [Belin, 1861: 47] degan fikrni ham ilgari suradi. XX asrga kelib bu ayblov yana ham ochiq tus oldi – E.Bloshe Navoiy ijodiga nisbatan “ijodiy qayta ishlamasdan, deyarli o’zgartirmay qilingan taqlid va boshqalar uslubiga atayin qilingan ergashuv” (“imiter passivement, pastiches”) [Blochet, 1926: 95] degan bahoni beradi. Bundan ko’rinadiki, tashqi tomondan bir xil semantik maydonga mansub “taqlid” so’zi turli mualliflarda bir-biridan qisman farq qiladigan hukmlarni ifodalaydi.

Ushbu vaziyatda “taqlid” termini bilan “taqlidchilik” hukmini metodologik jihatdan farqlash zarur. Adabiy asarning muayyan asarga yoki muallifga aloqadorligini ifodalovchi “imitation” va “Nachahmung” (imitatsiya va taqlid) atamaları to’g’ridan to’g’ri muallifning ijodiy o’ziga xosligi va originalligini inkor etmaydi. Bunga ana shu termin ishlatilgan vaqtdagi leksikografik manbalar ham asos bo’lishi mumkin. “Adabiy nemis tilining grammatik-tanqidiy lug’ati”ni tuzgan nemis olimi Yohann Kristof Adelung “nachahmen” fe’lini o’z lug’atida keng ma’noda “biror shaxs yoki narsani o’zining o’xshash faoliyati uchun namuna (“Muster”) qilib olish tarzida ta’riflaydi hamda bu fe’lni “nachäffen”, “nachmachen”, “nachthun” singari fe’llarga nisbatan semantik-uslubiy jihatdan “olijjanobroq” degan bahoni beradi [Adelung, 1798: 363-364]. Yoki Noa Vebsterning 1828-yili chop etilgan “Ingliz tilining amerikacha lug’ati”da “imitation” so’ziga “following in manner”, ya’ni “uslubiga ergashish” degan ta’rif berilib, ma’lum bir ijodkor yoki notiqning o’ziga xos xususiyatlariga nisbatan “pattern” termini ishlatilgan [Webster, 1828: 933]. Ushbu lug’atda “imitate” fe’lining adabiyotda “ma’lum bir kompozitsiyaning yo’nalishiga ergashib, o’xshash obraz va namunalardan foydalanish” kabi izohi ham keltirilgan. “Fransuz akademiyasi lug’ati” (“Dictionnaire de l’Académie française”)da “imitateur” so’zining adabiy ma’nosi sifatida “boshqa adibning uslubi, manerasi yoki janriga ergashuvchi yozuvchi” degan ta’rif berilib, bunda “à l’imitation de” (“...ga ergashib, taqlidan”) birikmasi bevosita “à l’exemple de, sur le modèle” (“...ning namunasiga ergashib, ...namunasi, andozasi asosida”) deb sharhlanadi. Shuningdek, shu lug’atda “serv ile imitateur” (“ko’r-ko’rona, qullarcha taqlid qiluvchi”) hamda “servile imitation” (“ko’r-ko’rona, qullarcha taqlid”) so’zlarining mavjudligi taqlidning ikki holati bir-biridan farq qilishini anglatadi, ya’ni lug’atda “imitateur/imitation” va “servile imitateur/ servile imitation” so’zlari alohida ta’rif va farqlar bilan ajratilgan [Dictionnaire de l’Académie française, 1835].

“Boburnoma” asari hamda undagi Alisher Navoiy ijodiga berilgan ta’riflar ushbu mavzuning ilmiy tahlilida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, “Boburnoma”ning yillar davomida qilingan tarjimalari Yevropa navoiyshunosligidagi qarashlarga salmoqli ta’sir ko’rsatgan. Jumladan, Bobur Navoiy ijodiga quyidagicha ta’rif

beradi: “Alisherbek naziri yo‘q kishi edi. Turkiy til bila to she‘r aytibturlar, hech kim oncha ko‘p va xo‘b aytqon emas. Olti masnaviy kitob nazm qilibtur, beshi “Xamsa” **javobida**, yana bir “Mantiq ut-tayr” **vaznida** “Lison-ut-tayr” otliq. To‘rt g‘azaliyot devon tartib qilibtur: “G‘aroyib us-sig‘ar”, “Navodir ush-shabob”, “Badoyi ul-vasat”, “Favoyid ul-kibar” otliq. Yaxshi ruboiyoti ham bor. Yana ba‘zi musannafoti borkim, bu mazkur bo‘lg‘onlarg‘a boqa pastroq va sustroq voqi’ bo‘lubtur. Ul jumladin insholarini Mavlono Abdurrahmon Jomiyg‘a **taqlid qilib** jam‘ qilibtur. Hosili kalom, har kimga har ish uchun har xatkim bitibtur, yig‘ishturubtur“ [“Boburnoma”, 1960: 233]. Yuqoridagi matndan ko‘rish mumkinki, Bobur Navoiy asarlarining salaflari bilan munosabati bir xil terminlar bilan emas, balki funksional jihatdan farqlanuvchi **javobida**, **vaznida**, **taqlid qilib** singari so‘zlar vositasida ifodalangan. Ushbu birliklar Sharq adabiyotida alohida jarayonlarni anglatadi va ko‘chirmakashlik sifatida baholanmaydi. “Boburnoma”ning 1826-yili J.Leyden va U.Erskin tomonidan bajarilgan tarjimasida ushbu jumlar qisman “imitation” termini vositasida berilgan [Leyden & Erskine, 1826: 184]. “Boburnoma”ning ikkinchi tarjimoni A.S. Beverij xonim esa “answering, in the same metre, imitating” kabi uch xil birlikda ifodalagan [Beveridge, 1921: 271]. Yevropa olimlarining Navoiy ijodiga nisbatan ishlatgan “imitation” (“taqlid”) terminini “taqlidchilik” hukmi sifatida anglashdan avval, ushbu terminning qaysi poetik munosabatning ekvivalenti sifatida paydo bo‘lganiga e‘tibor qaratish lozim. Bunda **javob** – **imitation** munosabatini terminologik umumlashtirish va **vaznida** – **imitation** munosabatini esa ma‘naviy kengayish sifatida talqin qilish, “**taqlid** – **imitation**”ni davr leksikografiyasi nuqtayi nazaridan tabiiyroq variant deb olish mumkin.

Shuningdek, tarixiy manbalarni o‘zaro tahlil qilganda “imitation” (taqlid) ning mavjudligi badiiy originallik inkori bilan bir xil ma‘noni anglatmasligi ayon bo‘ladi. Misol uchun, J. fon Hammer-Purgshtalning Sharq adabiyoti vakillariga bergan ta‘riflari va yondashuvlari tahlil qilinganida, “Nachahmung” (taqlid) va “Ohne Originalität” (originalligi bo‘lmagan) degan qarash teng ma‘noga ega emasligi ko‘zga tashlanadi. Masalan, J. fon Hammer-Purgshtal “Usmonli turk she‘riyati tarixi (hozirgi davrga qadar)” asarida Qaro Fazlining “Nahlistan” (“Palmazor”) asariga “als Nachahmung des Gulistan Saadi’s”, ya‘ni “Sa‘diyning “Guliston”iga taqlid sifatida” degan ta‘rifni beradi. Shu muallifning yana bir asari – “Gul va Bulbul”ga esa “Verdienst der Originalität” (originallikning fazilati) degan izoh berilgan. Yoki Muftiy taxallusiga ega Sa‘diy Chalabiyning Vena imperatori kutubxonasida saqlanayotgan devoniga nisbatan “ohne Originalität” (originalligi bo‘lmagan) ta‘rifini ishlatadi. Bundan ko‘rinadiki, J. fon Hammer-Purgshtalning Navoiy ijodiga bergan “fast nichts als Nachahmungen” – “deyarli faqat taqlidlardan iborat” ta‘rifi reduktiv ma‘noda ishlatilib, asosan “Nachahmung” so‘zi emas, balki “fast nichts als” (“deyarli bundan boshqa narsa emas”) jumlasiga orqali anglatilgan [Purgstall, 1837: 224]. Bundan xulosa qilish mumkinki, bu atamaning lug‘aviy ma‘nosi, qanday matn ichida qo‘llangani va muallifning estetik bahosini jamlagan holda tahlil qilish orqaligina J. fon Hammer-Purgshtalning Navoiyga bergan bahosi aniqroq ko‘rinadi. Shuningdek, Y.Ripka ham “Nachahmer” terminini o‘z-o‘zicha ijodiy noqobillik hukmi sifatida tushunish to‘g‘ri

bo'lmashligini ta'kidlaydi. O'zining tadqiqotida Xusrav Dehlaviy ijodiga bag'ishlangan bir bo'limni "Der Epiker Nizami und seine Nachahmer Amir Husrau und Maktabi" deb nomlaydi [Rypka, 1959: 201]. Demak, olim ham "Nachahmer" terminini adabiy genealogiyani ifodalovchi ilmiy kategoriya sifatida ishlatgan.

Tadqiqotning ikkinchi muhim tomoni yuqoridagi termin va hukmlarning navoiyshunoslikning keyingi davrlarida qanday talqin qilingani bilan bog'liq. Jumladan, Y.E. Bertels "Navoiy va Attor" nomli tadqiqotida Navoiy va uning forsiyzabon salafarlari orasidagi ijodiy munosabatni "tarjima" yoki jo'ngina taqlid bilan izohlanishiga e'tiroz bildirib, ushbu aloqaning "qay tarzda namoyon bo'lgani"ni tekshirish kerakligini ta'kidlaydi [Bertels, 1928]. Lekin olimning "Navoiy va Jomiy" monografiyasida Navoiy ijodiga berilgan "butunlay taqlidiy" salbiy bahosining berilishini F.-A. Belin tadqiqotlari bilan aloqadorligi qayd etilgan [Bertels, 1965: 66-67]. F.-A. Belinning Navoiyga bergan dastlabki "imitateur" va keyingi "modèles et guides" (adabiyotdagi namuna va rahnamolar) ta'rifi o'rtasida farq mavjud bo'lib, bu "taqlidchi" hukmining faqatgina dastlabki Yevropa manbalarida emas, balki ularning ilmiy diskursda keyingi qayta o'qilishi (metaretsepsiyasi) jarayonida ham shakllangan bo'lishi mumkin. Shu ma'noda ushbu tadqiqotning asosiy vazifasi sifatida mualliflarning haq yoki nohaq ekanligini emas, manba matni – terminologik ifoda – keyingi istoriografik hukm sistemasidagi ma'noviy o'zgarish (transformatsiya)larni aniqlash belgilandi.

Ushbu jarayonning XX asrdagi holatini baholashda sho'ro davri navoiyshunosligini shakllantirgan ilmiy-mafkuraviy kontekst ham ilmiy ahamiyatga ega. Jumladan, M.Tutant Sovet O'zbekistoni sharoitida Navoiy obrazining "ilmiy ateizm" doirasida qayta ko'rib chiqilib, uning "insonparvarlik" va "progressiv" jihatlariga urg'u berilgani, diniy-tasavvufiy tomoni cheklanganini qayd etadi. Uning fikriga ko'ra, bu sohada filologiya, tilshunoslik va qiyosiy-tekstologik tahlil kabi ilmiy vositalardan foydalanilgan bo'lsa ham, Navoiy asarlarining tasavvufiy-diniy jihatlarini ikkinchi planga surilgan [Tutant, 2011: 29]. Ammo bu fikrlar Y.Bertels yoki boshqa sho'ro davri olimlarining talqinlarini to'g'ridan to'g'ri siyosiy-mafkuraviy sabab bilan izohlash uchun yetarli emas. Shuning uchun ushbu maqolada sho'rolar davri ilmiy muhiti sababiy hukm sifatida emas, balki navoiyshunoslikning keyingi bosqichi shakllangan istoriografik maydon sifatida talqin qilindi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Alisher Navoiy ijodiga nisbatan shakllangan "taqlidchilik" hukmining manbaviy kelib chiqishini aniqlash va dastlabki matnlardagi terminologik ifodalar hamda ularning keyingi istoriografik talqinlari orasidagi ma'noviy va baholovchi o'zgarishlarni qiyosiy-manbashunoslik nuqtayi nazaridan o'rganishdan iborat. Shu maqsadda manbaning matni, tarjimasi, dastlabki ilmiy qarashlar va keyingi istoriografik talqinlar o'zaro aloqador va farqlanuvchi manbaviy qatlamlar sifatida o'rganildi. "Taqlid" atamasi va "taqlidchilik" hukmining bir-biridan farqlanishi ushbu tadqiqotning birlamchi ilmiy yangiligini tashkil qiladi. Shuningdek, tadqiqotda dastlabki manbalardagi tegishli formulalarni shartli ravishda uch xil baholovchi darajada, ya'ni genealogik-deskriptiv, kanonik-iyerarxiv va pejorativ-reduktiv qo'llanishlar sifatida farqlash g'oyasi ilgari surildi. Ushbu yondashuv

orqali “G‘arb navoiyshunosligi Navoiyni taqlidchi sifatida baholagan” mazmunidagi umumlashtiruvchi istoriografik qarashni birlamchi manbalarga qaytgan holda qayta tekshirish mumkin bo‘ladi. Natijada “taqlidchi Navoiy” talqinini yagona va uzluksiz G‘arb konsepsiyasi emas, adabiy genealogiyani ifodalovchi atamalar, ayrim real pejorativ baholar hamda ularning keyingi istoriografik qayta kodlanishi o‘zaro aralash murakkab manbaviy-istoriografik tuzilma tarzida o‘rganish imkoniyati paydo bo‘ldi.

TADQIQOT METODLARI

Ushbu tadqiqotga J. fon Hammer-Purgshtal, F.-A. Belin, E. Bloshé, P. de Kurteyl va Y.E. Bertels kabi sharqshunos olimlarning Navoiy ijodiga, shuningdek, shoir ijodining originalligiga oid ilmiy qarashlari hamda ushbu mavzu uchun muhim manbalardan biri bo‘lgan “Boburnoma” asari, uning dunyo tillari, jumladan, ingliz tiliga qilingan uchta tarjimasini manbaviy asos qilib olindi. Tadqiqot davomida qiyosiy-manbashunoslik, matniy-semantik va kontekstual tahlil, tarixiy-leksikografik, istoriografik rekonstruksiya va metaretseptiv tahlil metodlaridan foydalanildi.

Qiyosiy-manbashunoslik metodi orqali “Boburnoma”da keltirilgan “javob, vaznida, taqlid qilib” tuzilmalari “Boburnoma”ning ingliz va fransuz tillariga qilingan tarjimalari bilan solishtirilgan bo‘lsa, matniy-semantik va kontekstual tahlil metodi yordamida ana shu tarjimalarda ishlatilgan “Nachahmer, Nachahmung, imitateur va imitation” atamalarining kontekst ichidagi ma’nolari solishtirildi. Ushbu terminlarning o‘rganilayotgan manbalar yaratilgan davrdagi semantik ma’nosini aniqlashtirish uchun tarixiy-leksikografik, dastlabki Yevropa manbalaridagi terminologik birliklar keyingi navoiyshunoslikda qay tarzda qayta tiklangani masalasi esa istoriografik rekonstruksiya va metaretseptiv tahlil metodi orqali o‘rganildi. Shuningdek, ana shu manbalarda Navoiy ijodiga berilgan baholar shartli ravishda uch guruhga ajratildi:

1. Geneologik deskriptiv – bunda “imitation” termini salbiy ma’no ifodalamaydi va u salafarga model, namuna sifatida qarashni anglatadi.

2. Kanonik-iyerarxiv – ijodkor ≤ uning salafi modelida salafga ustunlik berilishi, lekin ijodkorning individualligini inkor etmaslikni bildiradi.

3. Pejorativ-reduktiv – bunda “imitation” salbiy, pasaytiruvchi ma’noda qo‘llanadi va ijodkorning asariga nisbatan “originallikning yo‘qligi” hukmini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida ushbu mavzu doirasida muhim manba vazifasini bajarishi mumkin bo‘lgan “Boburnoma” asari va uning ingliz va fransuz tillariga qilingan tarjimalarida Boburning Navoiy ijodiga bergan bahosi qanday qabul qilingani aniqlandi. Bobur Navoiyning besh masnaviysiga “Xamsa” **javobida**, “Lison ut-tayr”ga “Mantiq ut-tayr” **vaznida**, maktublariga esa Jomiyga **taqlid qilib** degan ta’rifni beradi. Ushbu ta’rif tarjimalarda quyidagicha ifodalangan (1-jadvalga qarang):

1-jadval. “Boburnoma”dagi birliklarning tarjimalarda ifodalanishi

“Boburnoma”da	J.Leyden va U.Erskin tarjimasida	P. de Kurteyl tarjimasida	A.S. Beverij tarjimasida	U.Tekston tarjimasida
“Xamsa” javobida	in imitation of	pendants au Khamsèh	answering to the Quintet	in imitation of the Khamsa

“Mantiq ut-tayr” vaznida	in imitation of	dans le même mètre	in the same metre as	in the meter of
Jomiyga taqlid qilib	in imitation of	à l’imitation de	imitating that of Jami	in imitation of

Jadvaldan ko‘rish mumkinki, J.Leyden va U.Erskin tarjimasida bir-biridan mazmunan va vazifasiga ko‘ra farqlanuvchi “javobida, vaznida, taqlid qilib” jumalari bir xil “in imitation of”, ya’ni “taqlid qilib” jumlasini orqali o‘g‘irilgan. P. de Kurteyl va A.S. Beverij uchala birlik orasidagi funksional farqni ajratgan. U.Tekston esa “vaznida” so‘ziga “in the meter of” strukturasini ishlatgan bo‘lsa ham, “javobida va taqlid qilib” so‘zlarini “imitation” orqali bergan. Shuni ham unutmaslik kerakki, hozirgi o‘zbek tiliga “taqlid qilmoq” tarzida tarjima qilinadigan “imitation” so‘zi adabiyotshunoslik sohasida boshqa ma’noda ham ishlatiladi. Ya’ni, fransuz nazariyotchisi J.Jenette “imitation” hodisasiga “avvalgi manbaning yozilish uslubi, janriy modeli va poetik qurilishi asosida yangi asar yaratish jarayoni” tarzida ta’rif bergan [Genette, 1997: 7]. Demak, tarjimalardagi “imitation” so‘zi salbiy ma’nodagi taqlid qilishni anglatmasligi mumkin.

Shu bilan birga, XVIII–XIX asrlarda chop etilgan Y.K. Adelung, N.Vebster va fransuz akademik lug‘atlari o‘rganib chiqilganida ma’lum bo‘ldiki, “Nachahmung”, “imitation” va “imiteur” atamaları mazkur davrda faqatgina “originalligi bo‘lmagan, ijod qilmay nusxa ko‘chirish”ni anglatmagan. Ushbu jumlar “ma’lum bir asarning yoki ijodkorning ijod usulidan namuna olish, ana shu kompozitsiyaga ergashish” degan ma’nolarni anglatib, ko‘chirmakashlikning salbiy qirralarini ifodalash uchun ma’lum bir sifatlar, masalan, “servile – ijodsiz, qullarcha” kabi so‘zlar qo‘shib ta’riflanishi kerak bo‘lgan.

Keyingi jarayonda Yevropa olimlari tomonidan Navoiy ijodiga berilgan baholarining tekstologik tahlili amalga oshirildi, natijada ushbu ta’riflar qaysi kontekstda ishlatilganiga qarab farqlangani ma’lum bo‘ldi (2-jadvalga qarang):

2-jadval. G‘arbiy Yevropa olimlarining Navoiy ijodiga bergan baholari va uning aksiologik xususiyati

Muallif	Navoiy ijodiga berilgan baho	Qo‘shimcha baho	Aksiologik xususiyat
J. fon Hammer-Purgstall	Nachahmer/ Nachahmungen (taqlidchi, taqlid)	größtenteils, fast nichts als Nachahmungen (asosan, taqlidchilikdan boshqa narsa emas)	kanonik-iyerarxikdan pejorativ- reduktivgacha
F.-A. Belin	Imitateur (imitator)	modèles et guides en littérature (adabiyotdagi namuna va yo‘l ko‘rsatuvchilariga ega)	genealogik-deskriptiv
E.G. Braun	in imitation of (imitatsiya)	unrivalled (beqiyos)	genealogik-deskriptiv
L.Buva	traduction, imitation (tarjima, taqlid)	le plus grand des écrivains turs (turkiy adiblarning eng buyugi)	genealogik-deskriptiv

E.Bloshe	Imiter passivement (ijodiy yondashuvsiz taqlid)	ne brillent pas par l'imagination, pastiches, son seul mérite (kuchli badiiy tasavvur yo 'q, pastish, yagona fazilati)	pejorativ-reduktiv
----------	---	--	--------------------

Bundan xulosa qilish mumkinki, Navoiy ijodiga berilgan “taqlidchilik” hukmi Yevropa sharqshunosligida boshidan oxirigacha bir xil ma’noni ifodalagan qarash emas, balki adabiy genealogiyani ifodalovchi atamalar, ayrim matnlardagi pejorativ baholar va ushbu qarashlarning qayta talqini natijasida shakllangan murakkab tuzilmadir.

Keyingi tahlil Y.Bertels va U.Sotimov tadqiqotida Yevropa olimlarining Navoiy ijodiga bergan baholari tadriji bilan bog‘liq. Jumladan, Y.Bertels 1928-yildagi “Navoiy va Attor” nomli tadqiqotida F.-A. Belinni Navoiyga yuqori baho bergan olim sifatida E.Bloshega qarama-qarshi qo‘yadi. Lekin keyingi tadqiqotida esa “butunlay taqlidiy” degan bahosi F.-A. Belin tadqiqotlari bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi. Demak, Y.Bertelsning yillar davomida F.-A. Belin tadqiqotidagi ilmiy pozitsiyasiga bergan tavsifi bir-birdan farq qiladi. U.Sotimov esa Yevropa olimlari qarashlarini ikki guruhga arjatgan: Navoiyni “taqlidchi va tarjimon” deb hisoblaganlar va uni “genial va original ijodkor” deb baholaganlar [Sotimov, 1998: 368-369]. Lekin bu ikki guruh o‘rtasiga qat’iy chegara qo‘yish qiyin. Chunki, F.-A. Belin, E.G. Braun va L.Buva kabi olimlar Navoiy ijodiga nisbatan “imitation” atamasi “salaflar namunasiga ergashish” ma’nosida ishlatib, unga yuqori baho berganlar. E.Bloshe esa taqlidni “tasavvur yetishmasligi” tushunchasi bilan bog‘lagan. Shu sababli G‘arb olimlari Navoiyni “taqlidchi” deya baholagan degan umumiy xulosa dastlabki manbalarning to‘liq ma’nosini emas, ana shu manbalarning keyingi talqinlarda soddalashtirilgan tasnifini anglatadi.

MUNOZARA

Navoiy ijodiga berilgan “taqlidchilik” hukmining manbaviy genezisini aniqlashda “Boburnoma”dagi Navoiy ijodi tavsifi muayyan darajada muhim ahamiyat kasb etgan. Chunki, keyingi Yevropa navoiyshunoslik ilmida ijodkorning salaflari Nizomiy, Dehlaviy va Jomiy asarlariga ijodiy munosabatini aniqlashtirishda qo‘llangan ayrim birliklar bevosita yoki bilvosita ushbu manbaga aloqadordir. Bobur Navoiy ijodiga yuksak baho bergan va “taqlidchilik” ma’nosida fikr bildirmagan. Biroq u ishlatgan “javobida, vaznida, taqlid qilib” ifodalari mana shu qarashning qisman asosi bo‘lishi mumkin. Bobur matnidagi “javobida, vaznida va taqlid qilib” so‘zlari Sharq adabiyotida bir-biridan farqlanuvchi uch xil hodisani nazarda tutadi. Javob yozish Sharq adabiyotida ijodiy musobaqani anglatib, bunda ijodkor avvalgi asarning janriy kompozitsiyasini, vaznini qabul qilgan holda uni qayta, o‘ziga xos tarzda yaratishni talab qiladi. Jumladan, Navoiyning “Xamsa”si Sharq adabiyotidagi xamsachilik an’anasida yaratilgan va uning Nizomiy, Dehlaviy va Jomiyga bergan ijodiy javobini anglatadi. Ushbu an’ananing muhim jihatlaridan biri shuki, yangi asar salaflarning asarlariga ularga tenglashib javob qaytara olishdan tashqari ulardan o‘zib ketishni ham talab qiladi. Navoiy asarlari izohli lug‘atida ham “javob

yoʻzish” – “maʼlum asarga javob yoʻzish” deya izohlanadi va misol sifatida “Fasih Rumiy Hazrat Shayxning “Maxzan ul-asror” asariga javob yoʻzgan”i keltiriladi [Fozilov, 1983: 551]. Demak, Sharq adabiyotida yuqorida qayd etilgan besh masnaviy “taqlidchilik” emas, ijodiy javobni anglatgan. “Vaznida” taʼrifi esa bir asarni undan oldin yaratilgan maʼlum bir asarning vaznini oʻzlashtirgan holda qayta yaratishni ifodalaydi. Bunda asosiy eʼtibor vaznni buzmaslikka qaratilgan boʻlib, ijodkor vazn jihatidan erkin boʻlmaydi. Bu ham shoirdan muayyan mahorat va originallikni talab qiladi. Oxirgi – “taqlid qilib” jumlasini avvalgi modelga, namunaga ergashgan holda yangi asar yaratishni anglatadi. “Navoiy Jomiyga taqlid qilib maktublarini toʻpladi” degani “Jomiyning maktublarini toʻpladi emas, balki shu odat yoki anʼanani oʻzlashtirib, oʻz maktublarini jamladi” degan maʼnoni anglatgan.

Biroq “Boburnoma”ning 1826-yili chop etilgan ilk inglizcha tarjimasida ushbu uchala termin birgina “in imitation of”, yaʼni “taqlid qilib” jumlasini orqali ifodalangan. “Boburnoma”ning ikkinchi tarjimoni A.S. Beverij xonim esa avvalgi tarjima ikkilamchi manba asosida yaratilgani va Boburning ixcham ifodalari ayrim hollarda kengaytirib berilganini taʼkidlaydi [Beveridge, 1921]. Bu faqatgina tarjima bilan emas, tarjima qilinayotgan tilning leksik imkoniyatlari bilan bogʻliq holat deb qabul qilinishi mumkin. Yana bir ahamiyatli jihat shundaki, J.Leyden va U.Erskin terminologiyasini toʻgʻridan toʻgʻri xato deya olmaymiz, chunki “imitation” soʻzi ingliz tilida faqatgina mexanik nusxalashni emas, asar kompozitsiyasi, usuli, janriga ergashib, yangi asar yaratishni ham anglatadi. “Boburnoma”ning keyingi tarjimoni P. de Kurteyl esa yuqoridagi uch jumlaning mazmuniy chegarasini saqlagan holda javob – *pendants*, vaznida – *dans le meme metre*, taqlid qilib – *a l’imitation* tarzida tarjima qilgan [Couteille, 1871: 383]. “Boburnoma”ning turkiycha qoʻlyozmasidan foydalangan A.S. Beverij javobida – *answering to the Quintet*, vaznida – *in the same metre as*, taqlid qilib – *imitating that of Jami* strukturasidan foydalangan va mazmun Bobur anglatgan maʼnoga juda yaqin kelgan. “Boburnoma”ning 1996-yili U.Tekston tomonidan amalga oshirilgan tarjimasida javob – *in imitation of*, vaznida – *in the meter of*, taqlid qilib – *in imitation of* tarzida ingliz tiliga oʻgirilgan [Thackston, 1996: 214]. Ayniqsa, tarjimon turkiy asl matndagi “javob”ning maʼnosini bilgan holda ham “imitation” terminidan foydalangan. Bunda “imitation” maxsus poetik munosabatning ingliz tilidagi kengroq maʼnodagi varianti sifatida ishlatilgan. Demak, J.Leyden va U.Erskin tarjimasidagi javob – *in imitation of* strukturasini tarjima xatosi emas, balki termin maʼnosining semantik kengayishi boʻlgan. Tarjimonning uchala hodisani bir xil tuzilma bilan berishi esa terminning lugʻaviy jihatdan yaqinligi, Yevropa terminologiyasida umumlashtirilishi hamda semantik kengayishi bilan bogʻliq boʻlgan.

Shuningdek, “imitation” atamasining tarjima qilinayotgan tildagi tarixiy semantikasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, N.Vebster tuzgan lugʻatda ushbu soʻzga “mazmun yoki shaklni oʻzlashtirish hamda kompozitsiyaning yoʻnalishiga ergashib, oʻxshash obraz va misollardan foydalanish” tarzida taʼrif berilgan. Bu esa J.Leyden va U.Erskin uni bugungi kundagi tor “ijodsiz koʻchirish” maʼnosida qoʻllagan degan fikrni inkor etadi. Zamonaviy tadqiqotlar ham “imitation”ni

“originallikning inkori” sifatida talqin qilmaydi. Jumladan, M. Tutant Navoiy o‘zining qayta yozish amaliyotiga nisbatan “tatabbu” atamasini ishlatganini qayd etadi va olim P. Lozenskiyning qarashlariga tayangan holda tatabbuni ixtiyorsiz taqliddan farqlaydi. Lekin o‘z ilmiy ishlarida tatabbu uchun “imitation” terminidan foydalanib, “rewriting, retelling va adaptation” so‘zlarini unga parallel tarzda qo‘llaydi [Tutant, 2023: 642]. Demak, Navoiy ijodiga berilgan “taqlidchilik” hukmining manbaviy tarixini qayta tiklashda dastlabki poetik atama – uning tarjimadagi varianti – shu variant asosida chiqarilgan estetik hukm singari uch xil qatlam farqlanishi kerak bo‘ladi. “Boburnoma” tarjimalaridagi *javob – vaznida – taqlid qilib* tushunchalarining farqlanishi tarjima jarayonida ba‘zan saqlangan, ba‘zan esa “imitation” atamasi orqali kengaytirilgan ma’noda qo‘llangan. Ushbu jarayonga o‘z fikrini bildirgan R. Abdullayevaning xulosasiga ko‘ra ham, Boburning “insholarini Mavlono Jomiyg‘a taqlid qilib jam‘ qilibtur” so‘zlari G‘arb navoiyshunoslarining ushbu fikrga kelishiga turtki bo‘lgani ehtimolini qayd etadi [Abdullayeva, 2020: 183]. Biroq ushbu xulosalar “taqlidchilik” termini genezisi uchun yetarli manba bo‘la olmaydi. Buning uchun Yevropa olimlarining konkret ilmiy baholarini ham tahlil qilish lozim bo‘ladi.

XIX asr Yevropa navoiyshunosligida “imitation” terminining tarixiy semantikasi va dastlabki baholar

XIX asr sharqshunoslari tomonidan ishlatilgan “imitation, Nachahmung, imitateur” terminlarini to‘g‘ridan to‘g‘ri salbiy ma’noda “taqlidchilik” ma’nosida tushunishdan oldin ularning muallif terminologiyasidagi semantik maydoni va ular qo‘llangan matnni tahlil qilish lozim. Bunda muallif ushbu terminni Navoiydan boshqa ijodkorlarga qay tarzda qo‘llagani ham baholashning semantik vazifasini aniqlashda muhim jihat hisoblanadi. Jumladan, nemis sharqshunosi J. fon Hammer-Purgshtal “Geschichte der schönen Redekünste Persiens” (“Go‘zal fors adabiyotining tarixi”) asarida buyuk ijodkorlar ortidan ko‘plab “Nachahmer”lar (taqlidchi) chiqishi tabiiy hodisa ekanini ta’kidlaydi va ularning katta qismini tanqid qiladi. Ammo ushbu fikri davomida Sa’diyga ergashganlarni bundan “kam uchraydigan istisno” sifatida ajratgan va ular ichida “mehrere Schriftsteller vom ersten Range”, ya’ni “birinchi darajali bir nechta ijodkorlar” bo‘lganini aytgan. Shuningdek, ularning asarlari Sa’diy asarlari bilan yonma-yon hozirgacha shuhratlarini saqlab kelganlarini ham tan oladi [Purgstall, 1818; 207]. Demak, J. fon Hammer-Purgshtal bahosiga ko‘ra, “Nachahmer” so‘zi avtomatik tarzda adibning ijodkorligini anglatmaydi va hatto “Nachahmer” “birinchi darajali ijodkor” darajasiga ko‘tarilishi ham mumkin. Olimning pejorativ-reduktiv baholari “Nachahmer”ga qo‘shimcha sifatlovchi va izohlovchi so‘zlar orqali yuzaga chiqadi. Misol uchun, u ayrim turk shoirilariga “blinde Nachbether und schülerhafte Nachahmer der Perser”, ya’ni “forslarning ko‘r-ko‘rona takrorlovchilari va o‘quvchilar kabi taqlidchilari” ta’rifini beradi [Purgstall, 1818: 280]. Ushbu ta’rifda salbiy ma’no “Nachahmer” so‘zining o‘zi bilan emas, “blind, schülerhaft” kabi qo‘shimcha vositalar yordamida ifodalangan. Olimning Navoiy haqidagi bahosini ham shunday tizim doirasida tahlil qilish kerak bo‘ladi. J. fon Hammer-Purgshtal “Hayrat ul-abror” dostoni haqidagi fikrida “Mir Alischir war größtentheils Nachahmer Dschami’s”, ya’ni “Mir Alisher ko‘p jihatdan Jomiyning izdoshi/taqlidchisi edi” deydi

va uni “Nachahmer des Nachahmers” (taqlidchilar taqlidchisi) degan ta’rifni beradi. Dastavval, bu ta’rif Navoiy ijodiga berilgan salbiy baho bo‘lib ko‘rinadi, lekin ushbu fikri davomida olim Navoiy nomini xayriya ishlari bilan bir qatorda “die Werke seine Genies, ya’ni “uning dahosini asarlari” ham abadiylashtirganini qayd etadi va o‘z fikrlarini Navoiyga bergan “der große Wesir, der große Dichter Mir Alischir” – “buyuk vazir, buyuk shoir Mir Alisher” ta’rifi bilan yakunlaydi [Purgstall, 1818: 311-312]. J. fon Hammer-Purgstall tahlillarida Navoiy ijodining salaflari ijodi bilan bog‘liqligini qat’iy ta’kidlagan, ayrim o‘rinlarda ijodiy mustaqilligiga cheklovchi baholar bergan, lekin bu bilan Navoiy dahosi va shoirona buyukligini to‘lig‘icha inkor etmagan. Shunga ko‘ra, olim “Nachahmer” kategoriyasi bilan adibning umumiy kanonik qiymatini bir-biridan ajratgan. Uning Navoiy haqidagi yana bir bahosi ahamiyatli – Navoiyning turkiy asarlariga “fast nichts als Nachahmungen der Werke Dschami’s”, ya’ni “Jomiy asarlariga qilingan taqlidlardan deyarli boshqa narsa emas” degan ta’rifni beradi. Bu hukm originallikni keskin cheklovchi, reduktiv ma’noga ega baho bo‘lib, “Nachahmung” ta’rifidan ko‘ra kuchliroq ta’sirga ega. Bunda reduktiv ma’no “fast nichts als” tuzilmasi orqali berilgan bo‘lib, ijodiy originallik yo‘qdek tasavvur uyg‘otadi. Lekin “Nachahmung” bahosi har doim ham salbiy ma’no ifodalamagan. Jumladan, J. fon Hammer-Purgstall xuddi shu asarida Jomiyning “Bahoriston” asarini Sa’diyning “Guliston” va “Bo’ston” asarlariga qilingan “eng muvaffaqiyatli taqlid” (“die gelungenste Nachahmung”) degan ta’rifni bergan. Bundan ko‘rinadiki, bu termin olimning nutqida doim ham salbiy bahoni anglatmaydi.

Yevropa navoiyshunosligida F.-A. Belinning baholari ham mavzuni ochishda muhim ahamiyatga ega. Tadiqotchi “Mir Alisher Navoiy haqida biografik va adabiy ma’lumotnoma” deb nomlangan tadqiqotida Navoiyga “l’un des écrivains les plus distingués et les plus féconds de son époque”, ya’ni “o‘z davrining eng taniqli va eng sermahsul adiblaridan biri” degan ta’rifni beradi. Xusrav Dehlaviy, Nizomiy va Jomiyning Navoiyning ijoddagi “modèles et ses guides en littérature”, ya’ni “adabiyotdagi modellari va yo‘l ko‘rsatuvchilari” sifatida belgilaydi [Belin, 1861: 47]. Navoiyning esa salaflarining “imitateuri”i deb atasa ham, ushbu atama mazmuniga “ijodsiz nusxalash” otenkasini qo‘shmaydi. Umuman olganda, F.-A. Belin terminologiyasida “imitation” salbiy ma’nodagi “ijod qilmaslik”dan ko‘ra, ko‘proq adabiy modelga ergashib yangi badiiy asar yaratish ma’nosida ishlatilgan. Misol uchun, u Husayn Boyqaro saroyida ijodiy musobaqa uyushtirib, unda saroy shoirlariga bir turkiy qasidani qayta yaratish topshirig‘ini beradi. Ushbu vaziyatni F.-A. Belin “une sorte de concours pour en faire l’imitation”, ya’ni “unga taqlid/ergashma yaratish uchun o‘ziga xos musobaqa” deya ta’riflaydi. Demak, ushbu kontekstda “imitation” qobiliyatsizlikni emas, ijodiy raqobatni anglatgan.

Ingliz sharqshunosi E.G. Braun ham “Fors adabiy tarixi” nomli asarida F.-A. Belinning qarashlarini davom ettirgan. U Navoiyning olti masnaviysiga nisbatan “imitation” terminini qo‘llagan bo‘lsa ham, shoir ijodiga “unrivalled”, ya’ni “tengsiz, beqiyos, o‘xshashi yo‘q” degan ta’rifni beradi. Demak, E.G. Braun matnida “imitation” so‘zi salbiy ma’noda emas, salaflariga ergashib yaratilgan go‘zal asar sifatida ishlatilgan. Uning F.-A. Belinning 1861-yildagi tadqiqotini Navoiy

haqida o‘zi bilgan “eng yaxshi tavsif” (“the best account”) hamda “tahsinga sazovor monografiya” (“admirable monograph”) sifatida baholaydi. E.G. Braun Jomiy ijodi haqida ham fikr yuritib, Jomiy Nizomiy izidan “juda yaqinlik” bilan borganini (“extraordinary closeness”), asarlari nomlari, vazni, kichik detallargacha unga taqlid qilganini, shu bilan birga, Jomiy asarlariga o‘ziga tegishli mavzu hamda mulohazalarni ham uyg‘unlashtirganini ta’kidlaydi. Demak, E.G. Braun Jomiyi lirik shoir sifatida yuqori baholagan.

F.-A. Belin qarashlarini tahlil qilgan olimlardan biri L.Buva bo‘lib, u 1926-yili “Journal Asiatique” jurnalida chop etilgan “Temuriylar sivilizatsiyasi haqida esse” deb nomlangan maqolasida Navoiy ijodiga hamda uning F.-A. Belin tomonidan o‘rganilishiga e’tibor qaratadi. Olim Navoiy ijodiga ta’rif berar ekan, uning “turkiy adiblar orasida eng buyugi” bo‘lgani, tadqiqotchi uning ijodini batafsil o‘rganganini ta’kidlab, “Nous résumerons ici les notices qu’il leur consacre”, ya’ni “bu yerda uning bu masalaga bag‘ishlangan ma’lumotlarini qisqacha bayon qilamiz” deb yozadi. Bu jumlaning muhimligi shundaki, L.Buva Navoiy ijodiga mutlaqo mustaqil tarzda emas, F.-A. Belinning manbalari asosida baho bergan. Sharqshunos Navoiyni “buyuk yozuvchi”, “turkiy tilda o‘z iste’dodini to‘la namoyon etgan shoir” deydi, Nizomiy, Dehlaviy va Jomiyi Navoiyning eng ma’qul ustozlari sifatida ta’riflaydi. Biroq keyingi sahifada Navoiy ijodidagi ayrim asarlarni “des traductions ou des imitations turques des mystiques persans” – “fors mutasavviflarining turkiy tarjimalari yoki taqlidlari” deya tasniflaydi. Ya’ni, “Mahbub ul-qulub”ni “Anis ul-qulub”ning “imite”si (taqlidi), “Lison ut-tayr”ni “Mantiq ut-tayr”ning “traduction”i (tarjima) sifatida qayd etadi [Bouvat, 1926: 233].

Xuddi shu yilda chop etilgan E.Bloshening “Milliy kutubxonadagi sharq, turk, arab va fors qo‘lyozmalarining miniatyura bezaklari” asari Navoiyga berilgan bahoning ikkinchi ko‘rinishini namoyon qiladi. Olim Navoiy ijodi “ne brillent pas par l’imagination”, ya’ni “tasavvur kuchi bilan ajralib turmasligini va ular ilohiy san’atning muqaddas olovi”dan ilhomlanmaganini ta’kidlaydi. E.Bloshe Navoiy ijodini fors shoirlariga passiv ravishda qilingan taqlid va “une série de pastiches” (bir qator pastishlar) deya baholaydi. Turkiy tilni adabiy til darajasida yuksaltirganini esa yagona xizmati (“son seul mérite même”) sifatida belgilaydi [Blochet, 1926: 95]. E.Bloshe kontekstida “imitation” termini F.-A. Belin, E.G. Braun, L.Buva terminologiyasidagi bahodan farq qiladi. Tadqiqotchidagi pejorativ ma’no “imiter” fe’lining o‘zi bilan berilmagan. Originallikni inkor etuvchi hukm “passivement, ne brillent pas par l’imagination, pastiches, son seul mérite” kabi bir-birini kuchaytiruvchi aksiologik birliklarning birlashib kelishi orqali yuzaga chiqqan. Bundan tashqari, asarda Navoiy ijodini Bobur ijodidan pastroq qo‘yish, Boburning Navoiydan hech narsa qarzidor emasligi kabi baholar ham uchraydi. Demak, E.Bloshe Navoiyga bergan bahosidagi salaflarga ergashish shunchaki adabiy genealogiyani ifodalovchi termin emas, tasavvur, ilhom, mustaqil ijodiylik yetishmasligini anglatuvchi atama sifatida ishlatilgan. Bundan xulosa qilish mumkinki, “imitation” bahosi undan keyin ishlatilgan baholarga qo‘shilib, muallifning asl maqsadini ochiq ifodalaydi. Ya’ni:

1. F.-A. Belin – imitateur + modèles et guides (adabiyotdagi modellari va yo‘l

ko'rsatuvchilari).

2. E.G. Braun – in imitation of + unrivalled as a poet in the Turki language (turkiy tilda o'xshashi yo'q shoir).

3. L.Buva – imitations + le plus grand des écrivains turcs, un grand écrivain (turkiy adiblarning eng buyuk va yirik adibi).

4. E.Bloshe – imiter passivement + ne brillent pas par l'imagination, une série de pastiches (tasavvur kuchining yo'qligi, bir qator pastishlar).

L.Buva va E.Bloshening asarlari bir yilda nashr etilgani Navoiy ijodiga berilgan bunday ikki xil qarashning yonma-yon tarzda mavjud bo'lganini tasdiqlaydi. Yana bir jihat borki, "imitation" so'zidagi salbiy ma'no "so'nggi ikki-uch asrdagi romantik estetika originallikni oliy adabiy qatlam darajasiga ko'tarishi" natijasida paydo bo'lgan o'zgarish degan qarashlar ham mavjud bo'lib, P.Lozenskiy bunga "imitation" asta-sekin "mimicry, slavish or unimaginative copying" – "mexanik va tasavvursiz nusxalash" ma'nosiga yaqinlashib qolganini asos qilib ko'rsatgan [Losensky, 1998: 100-101].

"Taqlidchilik" hukmining istoriografik transformatsiyasi: Y.E. Bertels va keyingi navoiyshunoslik

Alisher Navoiy asarlariga berilgan "taqlidchilik" hukmi tarixini faqatgina XIX–XX asr boshlaridagi Yevropa sharqshunosligidagi dastlabki matnlar asosida emas, ana shu manbalarda ishlatilgan "imitation, imitateur, Nachahmer" kabi birliklarning keyingi metaretsepsiyasi tadqiqi asosida o'rganish lozim bo'ladi. Chunki, dastlabki manbadagi termin ifodalagan ma'no bilan keyingi tadqiqotchi undan chiqargan ma'no bir-biridan farqlanishi mumkin.

Ushbu jarayon Y.E. Bertelsning 1928-yili e'lon qilingan "Navoiy va Attor" maqolasida yaqqol namoyon bo'lgan. Ushbu tadqiqot Sharq adabiyotiga xos bo'lgan salafarga ergashish hamda ijodiy originallik munosabatini metodologik qayta ko'rib chiqishni maqsad qilgan edi. Olim maqolasida G'arb sharqshunoslarining turkiy xalqlar adabiyotini fors adabiyotiga "taqlid" sifatida baholab, uning originalligini inkor qilishlarini tanqid qiladi. Y.E. Bertels G'arb adabiyotga xos bo'lgan baholash mezonlarining Sharq adabiyotiga tatbiq etilishini ushbu holatning sabablaridan biri sifatida belgilaydi [Bertels, 1928: 24-25]. Uning fikriga ko'ra, agar olim faqat fabula yoki syujet o'xshashligiga e'tibor bersa, muayyan mavzu fors adiblari tomonidan avvalroq ishlangani, keyingi asar esa original emasligi haqidagi shoshilinch xulosa kelib chiqishi mumkin. Ushbu metodologik pozitsiya Nizomiy va Dehlaviy munosabati orqali dalillanadi. Ya'ni, olim Dehlaviy dostonlari yaratilishiga Nizomiyning "Xamsa"si ijodiy turki vazifasini bajargani, lekin buning uchun Dehlaviyni "taqlidchi" deb atab bo'lmasligini qayd etadi. Chunki, agar dostonning syujetiga e'tibor qaratilsa, Nizomiyga taqlid qilingandek tasavvur uyg'otadi, asarning shakli, mavzuning qayta ishlanishi va badiiy detallarga e'tibor berilganda esa Dehlaviy originalligi yuzaga chiqadi. Y.E. Bertels hatto Dehlaviy ijodini Nizomiydan ko'ra yuqoriroq pog'onaga qo'yadi [Bertels, 1928: 25-26]. Demak, Y.E. Bertels uchun "подражатель" – "taqlidchi" salbiy ma'no ifodalovchi termin emas. Shu o'rinda rus lug'atshunosligidagi "подражатель" terminiga berilgan ikki xil aksiologik

bahoni ham e'tiborga olish zarur. Ushbu atama XIX asrda V.Dal tomonidan tuzilgan lug'atda "namuna va o'rnakka ergashuvchi" [Даль, 1882: 203], D.Ushakov lug'atida "mustaqillik namoyon qilmaydigan ijodkor" [Ушаков, 1939: 429] va I.Rozanovda ijodiy raqobatni nazarda tutgan holda "namunaga yaqinlashish, tenglashish yoki undan o'zish" [Rozanov, 1925: 603] sifatida izohlangan. Demak, rus terminologiyasida ham "taqlid" termini kontekstga va uni qabul qilinayotgan davrga bog'liq holda o'zgarishga uchragan bo'lishi mumkin.

Shuningdek, Y.E. Bertels navoiyshunos olimlar F.-A. Belin va M.Nikitskiyning fikrlariga "восторженные отзывы", ya'ni yuksak va hayratga to'la baholar degan ta'rifni berib, ularni E.Bloshe fikrlariga qarshi qo'yadi. Y.E. Bertelsning qarashlariga ko'ra, tadqiqotchilarga Navoiy ijodining forsiy salaflariga bog'liqligi ma'lum bo'lgan, lekin bu qanday shaklda yuzaga chiqqani aniqlanmagan. Shuning uchun Sharq adabiyotiga "tarjima" istilohini qo'llashda ehtiyotkor bo'lishni ta'kidlaydi. Chunki, asl matndan ma'lum darajada chekinish tarjimini "обработка" (qayta ishlash)ga aylantiradi va bu qayta ishlash natijasida bora-bora asl manbadan faqat syujet liniyasini olib qolib, yangi asar yaratilishiga sabab bo'lishi mumkinligini qayd etadi. Y.E. Bertelsning yuqoridagi mulohazalari, albatta, muhim, biroq salaflardan olingan syujetni qayta ishlashni faqat Sharqqa xos xususiyat sifatida talqin qilish biroz to'g'ri bo'lmaydi. Sabab shuki, ushbu an'ana G'arb adabiyoti uchun ham xos bo'lgan jarayon. Misol uchun, S.M. Dits Faust afsonasini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotida "Faust syujeti XVI asr oxiridagi Faust haqidagi kitoblardan Kristofer Marloga, undan Iohann Volfgang Gyotega va undan keyingi dramatik, musiqiy va kino san'atiga ko'chib o'tgan"ini qayd etadi [Deats, 2019: 1].

Y.E. Bertelsning 1948-yilgi F.-A. Belin haqidagi qarashlari mavzuyimiz uchun e'tiborlidir. Unda Y.E. Bertels "С легкой руки Белена были пущены в оборот две неверные мысли", ya'ni "Belin sababli ikki noto'g'ri qarash ilmiy adabiyotda keng tarqaldi" deb yozadi va ana shu fikrlardan biri sifatida Navoiy ijodiga "целиком подражательного" – "butunlay taqlidiy" bahosining berilishini keltiradi. Uning fikricha, mana shu qarash keyinchalik E.Bloshe tomonidan keskinlashtirilgan [Bertels, 1948: 82]. Shu o'rinda Y.E. Bertelsning F.-A. Belin haqidagi fikrida o'zgarish yuz bergan. 1928-yili F.-A. Belinni "Navoiy ijodidan hayratlangan va klassik shoir sifatida qabul qilgan tadqiqotchilar" qatorida tilga olgan bo'lsa, 1948-yili uni "Navoiy ijodi butunlay taqlidiy degan ilmiy qarashni muomalaga kiritgan olim" sifatida qayd etadi. Biroq F.-A. Belinning 1861-yilgi qarashlarida Navoiy "imitateur de Khosrou, de Nizâmi et de Djami" deb atalib, davomidan ushbu shoirlar Navoiyning "modèles et ses guides en littérature", ya'ni "adabiyotdagi modellari va yo'l ko'rsatuvchilari" sifatida tavsiflangan edi. Bu holatda Y.E. Bertelsning "butunlay taqlidchi" formulasi F.-A. Belin matnidagi "imitateur" so'zining tarjimasi emas, balki uning fikriga berilgan keyingi istoriografik talqinni ifodalaydi. Y.E. Bertelsning ushbu monografiyasi 1965-yilgi "Избранные труды. Т. IV: Навои и Джами" to'plamiga qayta kiritilgan bo'lib, ushbu jildni E.Rustamov tuzgan. Muallif Y.E. Bertels faoliyati haqida yozarkan, deyarli barcha G'arbiy Yevropa va rus navoiyshunoslari Navoiyni fors she'riyatining "taqlidchisi, hech qanday yangilik bermagan shoir" deb hisoblaganini

yozadi. Davomidan esa “за исключением, пожалуй, Белена и Никитского”, ya’ni “ehtimol, Belin va Nikitskiyni istisno qilganda” deb qo’shimcha qiladi. Bu esa bir monografiyada F.-A. Belin fikriga ikki xil yondashuv va retsepsiyani ifodalaydi.

Keyingi bosqichda G’arbiy Yevropa olimlari Navoiy ijodi originalligiga oid qarashlariga ko’ra ikki guruhga ajratiladi. U.Sotimov “G’arbiy Yevropa sharqshunosligida Alisher Navoiy hayoti va ijodini o’rganish” nomli tadqiqotida “Navoiyni buyuk fors klassiklarining taqlidchisi va tarjimoni sifatida talqin etuvchi” va “original va genial shoir sifatida baholovchi” kabi ikki yo’nalishni ajratib, birinchi guruhga J. fon Hammer-Purgshtal, F.-A. Belin, J.Leyden, U.Erskin, A.Kayzer, E.Bloshe, E.Bruun, L.Buva, K.Brokkelmann kabi olimlarni, ikkinchi guruhga ega H.Vamberi, U.Ousli, A.Kurella, Y.Ekkmann, Y.Ripka, L.Aragon singari olimlarni kiritadi. U.Sotimovning tasnifi Navoiy ijodining originalligi haqidagi bahsni aniq ifodalashi bilan muhim bo’lsa-da, biroz bahsli holatni yuzaga keltirgan. Chunki, birinchi guruhga kiritilgan F.-A. Belin, L.Buva, E.G. Braun kabi olimlar bergan baho E.Bloshening bahosi bilan bir qatarga tushmaydi va ular turli xil semantik va aksiologik farqlarga ega. Mustaqillik davri navoiyshunosligida Sh.Sirojiddinovning ilmiy qarashlari ham ahamiyatli bo’lib, “taqlidchi shoir” bahosi tazkiralarda Navoiyning nazira va tatabbulari, salaflariga ergashib yozgan asarlari ko’p bora tilga olingani bilan bog’liqligi g’oyasi ilgari suriladi. Shuningdek, olim keyingi davrlarda birlamchi manbalardagi ma’lumotlarga yangi izoh va badiiy to’qimalar qo’shilishi natijasida ma’lumotning asl mazmunidan uzoqlashishi, hatto noto’g’ri ma’lumotlarning ommalashishi mumkinligini ta’kidlaydi va bunday ma’lumotlarni “kompilyativ, ya’ni ko’chirma talqin” sifatida tavsiflaydi [Sirojiddinov, 2011: 23].

Fikrlarimizni umumlashtirib aytish mumkinki, “taqlidchi Navoiy” qiyofasi turli bosqichlarda qayta kategoriyalangan istoriografik konstruksiyadir. F.-A. Belinning ilmiy kuzatishlarida salaflarni namuna deb tan olgan “imitateur” formulasi mavjud; E.Bloshe ergashish munosabatini “passivlik va tasavvur yetishmasligi” haqidagi hukmga aylantirgan; Y.E. Bertels 1928-yili ushbu ikki xil qarashni bir-biridan farqlagan; 1948-yili esa F.-A. Belinni “butunlay taqlidiy ijod” bahosining manbalaridan biri sifatida belgilagan; 1965-yilgi qayta nashrda E.Rustamov F.-A. Belinni bu bahodan istisno qiladi; U.Sotimov esa turli pozitsiyalarni ikki qarama-qarshi konsepsiyaga birlashtirgan. Ushbu xronologiya Yevropa navoiyshunosligida paydo bo’lgan “Navoiy taqlidchiligi” konsepsiyasining rivojlanish bosqichlarini qisman bo’lsa-da o’zida ifoda etadi.

XULOSA

Yuqoridagi tadqiqot tahlillariga asoslanib xulosa qilish mumkinki, Alisher Navoiy ijodiga turkiy, forsiy va hatto yevropa tillarida so’zlashuvchi xalqlar ham katta qiziqish birdirishgan, yillar davomida o’rganishgan. Bunga Yevropa olimlari olib borgan sanoqsiz tadqiqot ishlarini misol qilib keltirish mumkin. Biroq Yevropa navoiyshunosligining muayyan bosqichiga kelib ayrim navoiyshunoslar asarlarida “taqlidchi Navoiy” bahosi paydo bo’ldi va bir asr davomida manbadan manbaga o’tib, transformatsiyaga uchradi. Ushbu jarayonning tarixiy-manbaviy genezisini o’rganish

natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, “Boburnoma”ning ayrim tarjimalari, terminologiyadagi farqlar va hukmning keyingi metaretsepsiyasi va qayta talqini ushbu formulaning yuzaga kelishiga sababchi sifatida ko‘rsatilishi mumkin.

Mazkur tadqiqot davomida Navoiy ijodi haqida Yevropa olimlariga ma’lumot beruvchi manbalardan biri sifatida “Boburnoma” memuar asari, undagi Navoiyga nisbatan berilgan ta’riflar o‘rganildi. Asarning fransuz va ingliz tillariga qilingan tarjimalaridagi terminologik va leksikologik farqlar o‘zaro solishtirildi. Natijada “Boburnoma” tarjimasida qo‘llangan “imitation” so‘zi mualliflar tomonidan “ko‘r-ko‘rona taqlid” emas, balki dunyo adabiyoti uchun ham xos bo‘lgan badiiy asarning qayta ishlanishi, o‘zaro ijodiy musobaqadagi ishtirok ma’nosida qo‘llangani aniqlandi. “Boburnoma”ning har to‘rt tarjimoni talqinida ushbu ma’no bir-biridan qisman farqlanuvchi atamalar yordamida berilgan bo‘lsa ham, yuqoridagi ma’no asarning asl mazmuni hamda leksikografik manbalar asosida dalillandi.

Shuningdek, XIX–XX asrlar terminologiyasida “imitation” har doim ham salbiy ma’nodagi “taqlid” sifatida qo‘llanmagani lug‘atlar qiyosi vositasida aniqlandi. Buning uchun fransuz, nemis hamda ingliz tillaridagi izohli lug‘atlardan foydalanildi. Ushbu “imitation”, “imitateur” va “Nachahmer” atamalari ma’lum davrlarda J. fon Hammer-Purgshtal, F.-A. Belin, E.G. Braun, L.Buva hamda E.Bloshe kabi olimlar tomonidan Navoiy ijodiga baho sifatida qo‘llanilgan. Lekin ushbu so‘zlar qaysi olim tomonidan va qaysi kontekst, qaysi so‘zlar bilan birgalikda qo‘llanilganiga qarab turlicha ma’nolarni anglatgani tahlil qilindi. Jumladan, F.-A. Belin, L.Buva va E.G. Braun kabi navoiyshunoslar ushbu terminologiyaga genealogik deskriptiv nuqtayi nazardan qarashgan va uni salaflar ijodiga namuna sifatida qarash va ergashish deb tushunishgan. J. fon Hammer-Purgshtal matnida esa “imitation” so‘zining o‘zi salbiy ma’no ifodalama-da, u bilan birga kelgan sifat va qo‘shimcha izohlar shoir ijodiga qisman salbiy baho berilayotganini anglatadi hamda ijodkor va uning salaflari o‘rtasidagi munosabatda salaflarga ustunlik beradi. Navoiy ijodiga berilgan pejorativ-reduktiv baho E.Bloshe qaydlarida yaqqol ko‘zga tashlangani aniqlandi. Olim “imitation” tushunchasini asosan salbiy ma’noda qabul qiladi va Navoiyni “original bo‘lmagan”, “ijodiy tasavvursiz nusxalovchi” sifatida ta’riflaydi. Biroq bu uzluksiz va o‘zgarmas qarash bo‘lmay, balki Sharq adabiyotiga xos an’analar va adabiy mezonlarni hisobga olmaslik sababli yuzaga chiqqan baho hisoblanadi. Bundan tashqari, Y.E. Bertels, U.Sotimov, Sh.Sirojiddinov kabi olimlar ushbu hukmning ilmiy asosi bo‘yicha olib borgan ilmiy tadqiqotlari o‘rganildi, olimlarning Yevropa navoiyshunoslari terminologiyasini qay yo‘sinda qabul qilganlari tahlil qilindi. Ayni jabhada Y.E. Bertelsning F.-A. Belin pozitsiyasiga nisbatan ikki qarama-qarshi tasniflari o‘zaro solishtirilib, tahlil qilindi.

Demak, garchi ayrim G‘arb navoiyshunoslari tadqiqotlarida Navoiy iste’dodiga shubha bilan qarash pozitsiyasi bo‘lsa ham, butun dunyo Navoiy dahosi va originalligini tan olgani hech kimga sir emas. Ushbu salbiy hukm esa terminologik va leksikologik muammolar, qayta talqindagi farqlar natijasida shakllangan formula bo‘lib, XIX–XX asrlardan buyon Navoiy originalligi haqidagi hukm bilan parallel yashab kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva, R. (2020). *Nemis-o'zbek adabiy aloqalarining shakllanishi, taraqqiyot bosqichlari va ilmiy asoslari: Adabiy aloqa, tarjima va ta'sir masalalari* [Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi]. Toshkent.
2. Adelung, J.C. (1798). *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart: Mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der Oberdeutschen* (2nd ed., Vol. 3). Leipzig: Breitkopf und Härtel.
3. Académie française. (1835). *Dictionnaire de l'Académie française* (6th ed., 2 vols.). Paris: Imprimerie et Librairie de Firmin Didot Frères.
4. Belin, F.A. (1861). Notice biographique et littéraire sur Mir Ali-Chir-Névâii, suivie d'extraits tirés des œuvres du même auteur. *Journal Asiatique*, 5e série, 17, 175–256, 281–357.
5. Bertels, Ye.E. (1928). Navoi i Attor. V knq.: V.V. Bartol'd (Red.), *Mir-Ali-Shir: Sbornik k pyatisotletiyu so dnya rozhdeniya* (ss. 24–82). Leningrad: Akademiya nauk SSSR.
6. Bertels, Ye.E. (1948). *Navoi: Opyt tvorcheskoy biografii*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
7. Bertels, Ye.E. (1965). *Izbrannye trudy: Navoi i Jami* (Vol. 4). Moskva: Izdatel'stvo vostochnoy literatury.
8. Beveridge, A.S. (Trans.). (1922). *The Bābur-nāma in English: Memoirs of Bābur* (Vol. 1). London: Luzac & Co.
9. Blochet, E. (1926). *Les enluminures des manuscrits orientaux, turcs, arabes, persans de la Bibliothèque nationale*. Paris: Éditions de la Gazette des Beaux-Arts.
10. Bobur, Z.M. (1960). *Bobirnama*. Toshkent: O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti.
11. Bouvat, L. (1926). Essai sur la civilisation timouride. *Journal Asiatique*, 208, 193–299.
12. Browne, E.G. (1920). *A literary history of Persia: The Tartar dominion (1265–1502)* (Vol. 3). Cambridge: Cambridge University Press.
13. Dal, V.I. (1882). *Tolkovyy slovar zhivogo velikorusskogo yazyka* (Vyp. 3). Sankt-Peterburg–Moskva: M.O. Volf.
14. Deats, S.M. (2019). *The Faust legend: From Marlowe and Goethe to contemporary drama and film*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Fozilov, E.I. (Ed.). (1983). *Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati* (1-j.). Toshkent: Fan.
16. Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the second degree* (C. Newman & C. Doubinsky, Trans.). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
17. Hammer-Purgstall, J.von. (1818). *Geschichte der schönen Redekünste Persiens, mit einer Blütenlese aus zweyhundert persischen Dichtern*. Wien: Heubner und Volke.
18. Hammer-Purgstall, J.von. (1837). *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit* (Vol. 2). Pesth: C.A. Hartleben.
19. Leyden, J., & Erskine, W. (Trans.). (1826). *Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Baber, Emperor of Hindustan*. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green.
20. Losensky, P.E. (1998). *Welcoming Fighānī: Imitation and poetic individuality in the Safavid-Mughal ghazal*. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers.
21. Pavet de Courteille, A. (Trans.). (1871). *Mémoires de Baber* (Vol. 1). Paris: Maisonneuve et Cie.
22. Rozanov, I.N. (1925). Podrazhanie. V knq.: N.Brodskiy, A.Lavretskiy, E.Lunin, V.Lvov-Rogachevskiy, M.Rozanov, & V.Cheshikhin-Vetrinskiy (Redy.), *Slovar literaturnykh terminov* (Vyp. 2, ss. 603–605). Moskva–Leningrad: L.D. Frenkel.
23. Rypka, J. (1959). *Iranische Literaturgeschichte*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
24. Satimov, U. (1998). *Issledovanie zhizni i tvorchestva Alishera Navoi v zapadno-evropeyskom vostokovedenii* [Dissertatsiya doktora filologicheskikh nauk]. Moskva.
25. Sirojiddinov, Sh. (2011). *Alisher Navoiy: Manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.
26. Thackston, W.M. (Trans.). (1996). *The Baburnama: Memoirs of Babur, prince and emperor*.

New York, NY: Oxford University Press.

27. Toutant, M. (2011). Materialist ideology facing a great Sufi poet: The case of Ali Shīr Nawâ'ī in Soviet Uzbekistan; From concealment to "patrimonialisation". *Orient*, 46, 29–50.
28. Toutant, M. (2023). What is at stake in the frame story? A Timurid reshaping of the romance of Bahrām Gūr. *Iranian Studies*, 56(4), 637–654.
29. Ushakov, D.N. (Ed.). (1939). *Tolkovyy slovar russkogo yazyka* (Vyp. 3, P–Ryashka). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i natsional'nykh slovarey.
30. Webster, N. (1828). *An American dictionary of the English language* (2 vols.). New York, NY: S. Converse.

REFERENCES

1. Abdullayeva, R. (2020). *The formation, stages of development, and scholarly foundations of German-Uzbek literary relations: Issues of literary interaction, translation, and influence* [Doctoral dissertation in Philological Sciences]. Tashkent, Uzbekistan.
2. Académie française. (1835). *Dictionary of the French Academy* (6th ed., 2 vols.). Paris, France: Imprimerie et Librairie de Firmin Didot Frères.
3. Adelung, J.C. (1798). *Grammatical-critical dictionary of the High German dialect: With constant comparison of the other dialects, particularly the Upper German dialects* (2nd ed., Vol. 3). Leipzig, Germany: Breitkopf und Härtel.
4. Belin, F.A. (1861). Biographical and literary notice on Mir Ali-Chir-Névâii, followed by extracts from the works of the same author. *Journal Asiatique*, 5th series, 17, 175–256, 281–357.
5. Bertels, Y.E. (1928). Navo'i and Attar. In V.V. Bartol'd (Ed.), *Mir-Ali-Shir: A collection commemorating the five hundredth anniversary of his birth* (pp. 24–82). Leningrad, USSR: Academy of Sciences of the USSR.
6. Bertels, Y.E. (1948). *Navo 'i: An attempt at a creative biography*. Moscow, USSR: Academy of Sciences of the USSR.
7. Bertels, Y.E. (1965). *Selected works: Navo'i and Jami* (Vol. 4). Moscow, USSR: Oriental Literature Publishing House.
8. Beveridge, A.S. (Trans.). (1922). *The Bābur-nāma in English: Memoirs of Bābur* (Vol. 1). London, England: Luzac & Co.
9. Blochet, E. (1926). *The illuminations of Oriental manuscripts: Turkish, Arabic, and Persian manuscripts of the National Library*. Paris, France: Éditions de la Gazette des Beaux-Arts.
10. Bobur, Z.M. (1960). *The Bāburnāma*. Tashkent, Uzbekistan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR.
11. Bouvat, L. (1926). Essay on Timurid civilization. *Journal Asiatique*, 208, 193–299.
12. Browne, E.G. (1920). *A literary history of Persia: The Tartar dominion (1265–1502)* (Vol. 3). Cambridge, England: Cambridge University Press.
13. Dal, V.I. (1882). *Explanatory dictionary of the living Great Russian language* (Vol. 3, P). St. Petersburg–Moscow, Russia: M.O. Volf.
14. Deats, S.M. (2019). *The Faust legend: From Marlowe and Goethe to contemporary drama and film*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
15. Fozilov, E.I. (Ed.). (1983). *Explanatory dictionary of the language of Alisher Navo'i's works* (Vol. 1). Tashkent, Uzbekistan: Fan.
16. Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the second degree* (C. Newman & C. Doubinsky, Trans.). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
17. Hammer-Purgstall, J. von. (1818). *History of the fine arts of rhetoric in Persia, with an anthology from two hundred Persian poets*. Vienna, Austria: Heubner und Volke.
18. Hammer-Purgstall, J. von. (1837). *History of Ottoman poetry up to the present time* (Vol. 2). Pesth, Hungary: C.A. Hartleben.
19. Leyden, J., & Erskine, W. (Trans.). (1826). *Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Baber, Emperor of Hindustan*. London, England: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green.

20. Losensky, P.E. (1998). *Welcoming Fighānī: Imitation and poetic individuality in the Safavid-Mughal ghazal*. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers.
21. Pavet de Courteille, A. (Trans.). (1871). *Memoirs of Baber (Zahir-Ed-Din-Mohammed): Translated for the first time from the Chagatai text* (Vol. 1). Paris, France: Maisonneuve et Cie.
22. Rozanov, I.N. (1925). Imitation. In N. Brodskiy, A. Lavretskiy, E. Lunin, V. Lvov-Rogachevskiy, M. Rozanov, & V. Cheshikhin-Vetrinskiy (Eds.), *Dictionary of literary terms* (Vol. 2, pp. 603–605). Moscow–Leningrad, USSR: L.D. Frenkel.
23. Rypka, J. (1959). *History of Iranian literature*. Wiesbaden, Germany: Otto Harrassowitz.
24. Satimov, U. (1998). *The study of the life and works of Alisher Navo'i in Western European Oriental studies* [Doctoral dissertation in Philological Sciences]. Moscow, Russia.
25. Sirojiddinov, Sh. (2011). *Alisher Navo'i: A comparative-typological and textological analysis of the sources*. Tashkent, Uzbekistan: Akademnashr.
26. Thackston, W.M. (Trans.). (1996). *The Baburnama: Memoirs of Babur, prince and emperor*. New York, NY: Oxford University Press.
27. Toutant, M. (2011). Materialist ideology facing a great Sufi poet: The case of Ali Shīr Nawâ'ī in Soviet Uzbekistan: From concealment to “patrimonialisation.” *Orient*, 46, 29–50.
28. Toutant, M. (2023). What is at stake in the frame story? A Timurid reshaping of the romance of Bahrām Gūr. *Iranian Studies*, 56(4), 637–654.
29. Ushakov, D.N. (Ed.). (1939). *Explanatory dictionary of the Russian language* (Vol. 3, P–Ryashka). Moscow, USSR: State Publishing House of Foreign and National Dictionaries.
30. Webster, N. (1828). *An American dictionary of the English language* (2 vols.). New York, NY: S. Converse.